

אתר דעת * לימודים * גיליון 18 * תשפ"ב * 2021/22

מְרַדְּכִי או מְרַדְּכִי? על דרך קריאתו של השם במגילת אסתר
יוני וורמסר

תוכן העניינים

2.....	פתיחה
2.....	צורת השם "מרדכי"
4.....	מסורות תימן וג'רבה
4.....	כיצד יש להגות את השם?
6.....	האם עלינו לנסות להתחקות אחר הצורה הקדומה?
7.....	עמדתו של הרב מאזוז
8.....	האם אפשר להגיע לוודאות מוחלטת?
11.....	נספח:

פתיחה

הקריאה הרווחת של השם "מרדכי" בפי רוב עדות ישראל וגם בשימוש היום-יומי כשם פרטי היא כידוע "מרדכי", בשווא בדל"ת. אך בספרים מוגהים על פי כתבי יד שיצאו לאור בדור האחרון, כגון בתנ"ך קורן ובתנ"ך שהוציא לאור הרב ברויאר, אנו מוצאים בדרך כלל ניקוד אחר, בחטף-קמץ בדל"ת: "מרדכי". בעקבות ספרים אלו אף ישנם בעלי קריאה שקוראים את הדל"ת ב-O, כעין "מרדוכי", גם אם אינם בני עדה שהמסורת שבידה מורה לקרוא כך, ורבים אחרים נבוכים ומתלבטים בדרך קריאתו של שם זה.

הדברים המובאים להלן מטרתם לסייע למעינים להגיע לידי הכרעה. תחילה יוצגו הנתונים לגבי צורתו של השם כפי שהם עולים ממקורות שונים, ולאחר מכן אביע את דעתי הענייה באשר להכרעה הראויה בין שתי האפשרויות.

צורת השם "מרדכי"

העיון במקורות מעלה שהצורה "מרדכי" היא צורה עתיקה המתועדת במקורות מהימנים. היא הצורה המופיעה בכתבי היד הנחשבים לבני הסמכא הגדולים ביותר לגבי נוסח המקרא, דהיינו כתבי היד שיצאו מחוגם של בעלי המסורה שחיו בטבריה לפני כאלף שנים; כך נוקד תמיד בכתב היד הידוע ביותר מחוג זה, "כתר ארם צובא"¹, וכן בכתבי יד אחרים הקרובים אליו, כגון כתב היד של המקרא השמור בלנינגרד וכתבי יד טברניים אחרים.

לעניין בירור הנוסח די לנו אומנם בעדותם כבדת המשקל של כתבי יד אלו, אך לא זו אף זו, גם מן ההיבט האטימולוגי-היסטורי, לצורה זו שורשים היורדים עד תקופות קדומות ביותר. המקור הקדום ביותר הידוע לי הוא תרגום השבעים, שכידוע נוצר לפי המסורת בידי שבעים מזקני ישראל, שם הוא מופיע בצורה Mardochaios. גם בתעתיק ליוונית הידוע בשם "המשושה" (הֶקְסָפְלָה) ובתרגום ללטינית "הוולגטה"², שניהם נכתבו בארץ ישראל במאות הראשונות למנינים, צורת השם היא כעין זו, ב-O לאחר ה-d. אף ששני מקורות אלו נכתבו בידי נוצרים, אין חשיבותם מצד הסמכות או המסורת, אלא כמשיחים לפי תומם, שכן סביר להניח שזו צורת השם שכותבי הטקסט שמעו מן היהודים שחיו בסביבתם. עוד מצטרפת לכאן ההנחה הסבירה שזהו שם לועזי במקורו, ואכן שם זה מוכר ממקורות בבליים בצורה קרובה מאוד לצורה זו –

¹ אומנם, למרבה הצער, ספרי המקרא שבהם מופיע השם "מרדכי" לא שרדו בין קטעי ה"כתר" שהגיעו לידינו, אך בעדות על נוסח הכתר שנרשמה בשנת תר"ז, נמסר (יחד עם עוד פרטים רבים אחרים), ש"מרדכי" תמיד נוקד בו בחטף-קמץ (רפי זר, "לשונו" נ [התשמ"א], עמ' 181). אני מודה לפרופ' יוסף עופר על שהביא לידיעתי מקור זה, וכן על הערות נוספות שהעיר על טיוטה קודמת של מאמר זה.

² "המשושה" הוא חיבור שנכתב בידי אוריגנס, שהיה אב הכנסייה בארץ ישראל במאה השלישית למנינים. הוא הורכב משש עמודות: הטקסט העברי, תעתיק של הטקסט באותיות יווניות וארבעה תרגומים ליוונית. ה"וולגטה" הוא תרגום המקרא ללטינית, שערך איש הכנסייה הירונימוס בשנות שהותו בארץ ישראל בסוף המאה הרביעית למנינים.

"מֶרְדֵּכִי".³ מכל המקורות האלו אפשר להסיק שקריאת הדל"ת בתנועת O משמרת הגייה הקרובה לצורתו המקורית של השם.

עם זאת, המסורת הגורסת "מֶרְדֵּכִי" בשווא בדל"ת מסורת קדומה אף היא. המקורות הקדומים ביותר הידועים לי שיש בהם כנראה עדות על קריאה זו הם כתבי יד של המקרא המנוקדים בניקוד בבלי:⁴ בכתב יד השמור בברלין⁵ שזמן כתיבתו המשוער הוא בין המאות ח'-למניינם, מופיע השם "מרדכי" ללא סימן ניקוד בדל"ת, ומשמעות הדבר היא שהוא נהגה בשווא.⁶ כך עולה גם מניקודם של כתבי יד קדומים אחרים המנוקדים בניקוד בבלי.⁷

הניקוד בשווא רווח גם בכתבי יד מאירופה, ובעיקר בכתבי היד הספרדיים, וכמו שמביא במנחת שי (אסתר ב,ה):

ברוב ספרי הדפוס כולם בשוא ה-ד', ובכמה ספרים כתובי יד כולם בחטף קמץ, ובמקרא כתוב יד מצאתי כתוב בגיליון בזה הלשון: בספרי צרפת ואשכנז, כשיש "היהודי" אחר "מרדכי" נקוד כן "מרדכי היהודי". ובספרי ספרד אין הפרש כי כולם מֶרְדֵּכִי.

לפי עדות עלומת שם זו, שהיא לכל הפחות בת כ-500 שנה, בספרי המקרא הספרדיים שלט המנהג לנקד בשווא. ואכן זה הרושם העולה מכמה כתבי יד ספרדיים מן המאה ה-13, המנקדים בשווא.⁸ לעומתם, לפי הדברים האלה, בספרי אשכנז וצרפת המצב אינו חד-משמעי.

אך דומה שהעדויות החזקה ביותר לצורה "מרדכי" היא העדות שבעל פה. הקריאה בשווא היא הקריאה הנקוטה ללא עוררין כמעט בכל עדות ישראל כולן, ממזרח וממערב, אשכנזים

³ כך כתב נ"ה טור-סיני בכתב העת "לשוננו", חוברת ב-ג (תרצ"ז), עמ' 106-107. לכאן גם מצטרפת הסברה, שאינה נעימה למשמע אוזן אך קשה לדחותה, הקושרת את השם "מרדכי" עם שם האליל הבבלי מֶרְדֻּךְ (ראה למשל ב"דעת מקרא" אסתר ב,ה).

⁴ הניקוד שלנו הוא הניקוד שהשתמשו בו בעלי המסורה הטברנים, והוא מכונה "ניקוד טברני". אך בעבר שימשו גם שיטות ניקוד אחרות, ואחת מהן היא הניקוד הבבלי, אשר כשמו כן הוא, שימש את חכמי בבל בניקוד כתבי היד של המקרא. להבדיל מן הניקוד הטברני, שרובו מסומן מתחת למילים, הניקוד הבבלי מסומן כולו מעל למילים. גם מערכת סימני הניקוד עצמה בניקוד הבבלי שונה מסימני הניקוד הטברניים.

⁵ סימנו or. qu. 680.

⁶ ואומנם יש להסתייג ולומר שאין אנו יודעים בוודאות כיצד נהגו להגות את השווא בקהילות שמהן יצאו כתבי יד אלו.

⁷ י' יבין בספרו "הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו", עמ' 1093, רשם עדויות לצורה הזאת מעוד כמה כתבי יד. במקצתם מנוקדת הדל"ת בסימן הבבלי הנקרא "חיטפא", והוא המקביל לסימן השווא בניקוד שלנו.

⁸ פריס, הספרייה הלאומית, Ms. Hebr. 25 (מתוארך ל-1232); פריס, הספרייה הלאומית, Ms. Hebr. 26 (מתוארך ל-1272); ירושלים, 4-790 (מתוארך ל-1260); מינכן, cod. Heb. 392 (מאה י"ג-י"ד). משום כך יש להעדיף את נוסח העדות כפי שהוא מופיע לפנינו במנחת שי על פני הנוסח שהביא כ"ד גינצבורג ("המסורה על פי כתבי יד עתיקים", כרך ב, עמ' 245), שעל פיו ספרי ספרד כולם מנקדים מֶרְדֵּכִי.

כספרדים. החפץ להתרשם בעצמו מן הנהוג במסורות שונות יוכל לפנות אל אוסף מסורות ישראל שבאתר האקדמיה ללשון העברית במרשתת. שם ניתן להאזין להקלטות של קוראים בני סמכא מאלג'יריה וממרוקו, מאפגניסטן ומגיאורגיה, מליטא ומאמסטרדם, מקוצ'ין ומעיראק ועוד – כולם קוראים "מרדכי" בשווא בדל"ת.⁹ עצם קיומה של מסורת בתפוצה כה רחבה מעיד בבירור על קדמותה ועל יציבותה.

מסורות תימן וג'רבה

ככל הידוע לי, יש רק שתי מסורות קריאה היוצאות מכלל זה: האחת, מסורת הקריאה של רוב קהילות תימן, הגורסת "מרדכי" (להוציא מסורת דרום תימן, הקוראת "מרדכי"). אולם ספק אם יש בה עדות עצמאית ובלתי תלויה, מאחר שידוע כי בני תימן קיבלו עליהם את נוסח המקרא לפי הניקוד הטברני, ולכן סביר להניח שקריאת "מרדכי" בחטף-קמץ משקפת למעשה את צורת השם במסורת הטברנית, ולא דווקא מסורת תימנית עתיקה.¹⁰ המסורת השנייה הנוטה מדרכן של רוב העדות היא מסורת ג'רבה, שגורסת אומנם "מרדכי", אך בשתי היקרויות של השם בפרק ד במגילה – "ויאמר מרדכי", "ויגידו למרדכי" – היא קוראת "מרדכי".¹¹ אין כמובן בשתי מסורות אלו בכדי להמעיט מחוזקה של המסורת הרווחת הקוראת תמיד בשווא בדל"ת.

נסכם את האמור עד כה: הצורה "מרדכי" היא הצורה שנהגה במסורת טבריה ובכתבי היד שיצאו מחוגה, וגם יש לשער שהיא קרובה יותר לצורתו הקדומה של השם; לעומתה, הצורה "מרדכי", אף שתיעודה בא רק במקורות מאוחרים יותר, גם עתיקה היא, והיא השלטת כמעט בכל מסורות הקריאה של עדות ישראל.

כיצד יש להגות את השם?

בסעיף הקודם הובאו העובדות האובייקטיביות כמות שהן. להלן אציג את עמדתי בשאלת המנהג למעשה, והדברים אינם אלא בגדר הצעה; הרוצה – יקבל את דעתי, ושאינו רוצה – ינהג כראות עיניו.

למעשה, השאלה העומדת בפנינו היא האם יש ללכת אחר המסורת שבעל פה השלטת כיום, שעל פיה יש לקרוא מרדכי (חוץ מבני אותן קהילות תימן הקוראות מרדכי) או שמא

⁹ בעקבות מסורת זו כך גם נהגה השם הפרטי הנפוץ בימינו, ולא שמענו מי שהוגה אותו בצורה אחרת.

¹⁰ את המידע המובא כאן על מסורת תימן מסר לי ידידי ד"ר דורון יעקב, ואני מודה לו על כך.

¹¹ ראה "לחם הביכורים" לר' שאול הכהן (ליוורנו תר"ל), קכא ע"ב.

יש לקבוע את אופן הקריאה על פי שיקולים אחרים, שעל פיהם יש עדיפות לצורה "מרדכי". שיקולים אלו הם בעיקרם שניים:

א. חכמי טבריה נודעו בזמנם ובדורות שלאחריהם כבני סמכא שאין למעלה מהם בענייני נוסח המקרא וקריאתו, וביסודו של דבר הם שהעמידו את נוסח המקרא ואת ניקודו המקובלים כיום בכל קהילות ישראל. מכיון שכך, יש לכאורה לנהוג בקריאה לפי עדות הניקוד שבספרי טבריה הקדומים שיצאו מחוגם של חכמים אלו, הגורסים כולם "מרדכי".
ב. יש כאמור ראיות להגיית השם בתנועת O לאחר הדל"ת בתקופות קדומות מאוד, וגם השיקול האטימולוגי, כלומר השיקול הנובע ממקורו המשוער של השם, תומך בכך. לכן יש להניח שקריאה זו קרובה יותר לצורתו המקורית של השם, וכך ראוי לכאורה שנקרא גם בדורנו.

נתייחס להלן לכל אחד משני השיקולים, ונפתח בשיקול הראשון. אומנם נכון הוא שנוסח בעלי המסורה הטברנים הוא הנוסח המקובל והמוסמך, ולכן ראויים המקורות הטברניים להכריע על פיהם ספקות בנוסח. אך יש מקום להבחין בין הנוסח הכתוב לבין נוסח הקריאה בעל פה; שכן הנוסח הכתוב הטברני הוא שהתקבל כנוסח המוסמך, ואילו בדרך הקריאה אין הדבר כן, שהרי מזה מאות בשנים אין אדם הקורא במקרא לפי מנהג חכמי טבריה לכל פרטיו. קריאתם של בעלי המסורה הטברנים שוחזרה על פי מחקרים רבים שפורסמו בשנים האחרונות,¹² וברור הדבר שאין בנמצא מנהג ממנהגי הקריאה של עדות ישראל שמתאים לקריאה הטברנית. למשל, מוסכם בין החוקרים שקריאת סימן הניקוד סגול במסורת טבריה הייתה בין תנועת a לתנועת e, כעין הגייתה של האות a באנגלית במילים כגון chat, back. הגייה כעין זו של הסגול כמעט אינה קיימת כיום ורק בקהילות תימן יש כיצא בה, אך אצלם אין הבדל בין קריאת הסגול לקריאת הפתח, ואילו במסורת טבריה ברור שהיו אלו שתי תנועות שונות זו מזו. וכן הוא גם בקריאתן של מילים ספציפיות: ידוע שחכם המסורה המפורסם, אהרון בן אשר, קרא את המילה "שְׁתִּים" בתוספת אל"ף לפניה, כאילו כתוב "אֶשְׁתִּים", ועם זאת אין מי שמעלה על דעתו לקרוא כך כיום. עובדה זו הייתה ידועה גם לחכמי דקדוק קדמונים,¹³ וגם ביניהם, ככל הידוע לי, לא מצינו מי שהורה לקרוא כך הלכה למעשה רק משום שזה היה מנהגם של בעלי המסורה.¹⁴ נמצא שהקריאות הנהוגות כיום בפי כול הן על פי מסורות הקריאה הקיימות כיום, ומי שינסה לחקות בקריאת התורה

¹² קריאה של כמה פסוקים על פי הקריאה הטברנית המשוחזרת אפשר לשמוע בקישור:

<https://books.openedition.org/obp/16842#tocfrom1n1>

¹³ ר' שלמה פרחון, "מחברת הערוך", ד ע"ב; רד"ק, "ספר מכלול", קמ ע"א; ר' אברהם דבלמש, "מקנה אברם", קונטרס ג, ה ע"א.

¹⁴ ר' שלמה פרחון הביא שר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא הורו לקרוא כך, אך משיקולים אחרים.

ובתפילה בציבור את הקריאה הטברנית המשוחזרת, לא יהיה אלא מן המתמיהים. אין סברה אפוא להחליף את צורתה של מילה כפי שהיא נוהגת בקריאה כיום בצורה שנהגה במסורת טבריה.¹⁵ ולענייננו: מאחר שהצורה הנוהגת בפועל היא מְרַדְכִי (והדברים אמורים כמובן בעדות שכך הוא מנהגן), אין מקום לשנותה ל"מְרַדְכִי" רק משום שכך היא נוהגת בפי חכמי טבריה.

בעניין זה יש מי שיטען, שכאן מדובר בעניין התלוי בניקוד, והניקוד נכלל בכללו של הנוסח המקובל והמחייב של בעלי המסורה. כלומר, שיש לנו לקרוא על פי הניקוד המסור בידינו על פי ספרי טבריה המדויקים, והמסורת שבעל פה כוחה יפה רק במימוש של כל סימן מסימני הניקוד באופן מסוים, אך לא בשינוי מן הניקוד הקיים לניקוד אחר. ולכן, מאחר שעל פי ספרי טבריה המדויקים הניקוד הוא "מְרַדְכִי", ומסורת ההגייה מורה לקרוא חטף-קמץ בתנועת ס, יש לקרוא כעין "מרדוכי". כנגד גישה זו יש להעיר, שבעניין סימון החטפים מצאנו כבר בזמנים קדמונים הבדלים גדולים בין ספרים, וביד כל סופר וסופר הייתה נתונה הזכות להחליט בכל מקום שבו בא שווא נע, אם לסמן חטף או סימן שווא רגיל (ראה בנספח למאמר). ולכן, לכל הפחות בנוגע לסימון החטפים, סימון הניקוד שיקף את הכרעתו האישית של הסופר שכתב את הטקסט, ולכן אין מקום לראות בעצם סימונו של חטף כלשהו במקום שווא פסיקה אבסולוטית מחייבת.

האם עלינו לנסות להתחקות אחר הצורה הקדומה?

ועתה לשיקול השני. הדברים נוגעים בשאלה עקרונית וכוללת יותר, והיא: האם עלינו לנסות לחקור ולהתחקות אחר צורת הקריאה הקדומה והמקורית, ואם נמצא מהי קריאה זו, האם עלינו לשנות את קריאתנו ולקרוא על פיה? במקום אחר כבר הצעתי התייחסות עקרונית לשאלה זו באשר למערכת ההגייה בכללותה,¹⁶ וטענתי ששחזור חד-משמעי של הקריאה ה"מקורית" במלואה אינו מעשי, ולמעשה גם עצם המושג "קריאה מקורית" או "הגייה מקורית" אינו קיים, מכיוון שבזמנים קדמונים נהג מגוון של צורות קריאה ולא רק קריאה אחת. ולכן, ההנהגה הטובה ביותר בזה היא המשך המציאות הרווחת, שכל אדם ינהג כמנהג קהילתו ועדתו.

¹⁵ וראה בשו"ת הרשב"א בתשובות המיוחסות לרמב"ן סימן רלב (ובעקבותיו בהרחבה בשו"ת מהר"י לבית הלוי [נדפס בוונציה, שצ"ב-שצ"ד]), שאפילו בנוסח הכתיב של ספרי התורה אין לשנות את הנוסח שבספרים שלנו לפי הנוסח המופיע במסורה, מכיוון שהיו מחלוקות רבות בין בעלי המסורה לבין עצמם, ואפשר שהספרים שלנו הולכים לפי אחת השיטות שבמסורה. ואכן יש יסוד איתן להניח שגם בצורת השם "מרדכי" הוא היו שיטות שונות בין חכמי המסורה ובעלי הניקוד; ראה את המובא להלן וכן בנספח למאמר.

¹⁶ במאמרי "מנהג ההגייה ה'נכון' בתפילה ובקריאת התורה ושינוי ממנהג למנהג" שהתפרסם בקובץ תחומין לח (תשע"ח), עמ' 450-453.

אך לכאורה יש מקום לחלק בין מערכת ההגיייה בכללותה, כלומר הדרך שבה אדם הוגה את העיצורים ואת התנועות בקריאתו ובתפילתו, ובין עניינים נקודתיים ותיבות ספציפיות, שבהם אפשר אולי להגיע לידי בירור ודאי, ואם יעלה בידינו בירור כזה, אולי נכון יהיה לשנות את קריאתנו על פיו. ואכן מצינו שבנוגע לתפילה, חכמים ופוסקים קדמונים הורו במקרים רבים על צורה מסוימת במילים ממילותיה על פי שיקול דעתם, ולא הלכו תמיד רק אחר הקריאה הנהוגה.¹⁷ היתר מפורש לעשות זאת אנו מוצאים אצל החיד"א, שכתב כי "המשנים תיבה או תיבות בתפלה וטוענים מצד הדקדוק או מצד יפוי הלשון – הרשות בידם".¹⁸

עמדתו של הרב מאזוז

אך יש לחלק בעניין הזה בין נוסח התפילה לבין נוסח המקרא. דברים ברורים בעניין הזה כתב גדול המצדדים בתיקונים בנוסח התפילה בדורנו, הרב מאיר מאזוז שליט"א. בהקדמה לספרו "ארים נסי" הוא דן בהגהות בספרי התורה שבעל פה, ומסקנתו היא כי "שם מותר להציע הגהות ותיקונים אם ע"פ השוואות או ע"פ כ"י או ע"פ ההכרח והשכל הישר". מה שאין כן בנוסח המקרא: "אולם בתנ"ך אסור להגיה מדעתנו בשום אופן, ואפילו כשההגה נראית קרובה מאוד".¹⁹ ובהמשך דבריו הוא מאריך לטעון בתוקף שגם כנגד נוסח כתר ארם צובה, במקומות ששונה הוא מן הנוסח המקובל בספרים כיום – יש לקיים את הנוסח המקובל (חוץ ממקומות שבהם מסתבר שנשמטו סימני ניקוד או טעמים בנוסח המקובל, אז יש להשלים את החסר על פי ה"כתר"²⁰).

הרב מאזוז לא ראה צורך לבאר את הסיבה להבחנה הזאת, ונראה בפשטות שהנחיותיו זו באה בעיקר מצד הזהירות היתרה המתבקשת בכל הנוגע לנוסח המקרא, ואליה מצטרפת העובדה שנוסח המקרא נשמר בקפידה רבה לאורך הדורות, לעומת שימור נוסח התורה שבעל פה והתפילה, שרמת ההקפדה בהם הייתה פחותה במידה רבה, ולכן נוסחם כפי שהוא בידינו אינו מגיע לדרגת המהימנות של נוסח המקרא. ואומנם אין הרב מאזוז מדבר

¹⁷ למשל, ר' יוסף קמחי ובנו רד"ק באשר למילה "תְּשַׁבְּחוּת" (מכלול, קסו ע"א ובהערת ר' אליהו בחור שם). וכך נהגו חכמים ידועים שעסקו בהגהות נוסח התפילה, כגון המהרש"ל, ר' שבת' סופר, ר' וולף היינדהיים ואחרים; ראה למשל את העניינים שנסקרו במאמרו של פרופ' חיים כהן "בריתא דרבי ישמעאל בסידורי המדקדקים האשכנזיים" שהתפרסם בכתב העת "לשוננו" כרך ע (תשס"ח) ובפרסומים נוספים שלו. גישה אחרת מצינו אצל בעל ה"בן איש חי" בשו"ת רב פעלים, אורח חיים סימן כה, שכותב שנוסח התפילה נוטה במקומות רבים מ"משפט תורת הדקדוק של המקרא", ולדעתו כך יש לקיימו. גם חכמים בדור שלנו נחלקו בסוגיה, כפי שמופיע בספר "בית נאמן" לרב מאיר מאזוז, חלק א (תשע"ה), עמ' לד, שם הוא מצדד בתיקונים בנוסח התפילה על פי שיקולים דקדוקיים, והזכיר את דעת ר' יצחק יוסף שהתנגד לתיקונים מן הסוג הזה.

¹⁸ שו"ת טוב עין, סימן ז. אך לא בכל מקרה הוא ראה בשינויים בנוסח התפילה דבר מבורך, כפי שניכר מדבריו שנביא להלן.

¹⁹ "ארים נסי" על מסכת יבמות, עמ' 70. בסוף דבריו שם (עמ' 80) הוא הזכיר את תיקוני נוסח התפילה שתיקן, וכתב שהוא סומך בתיקונים אלו "על גדולי עולם".

²⁰ שם, עמ' 77. הדברים עולים בקנה אחד עם המקורות שנזכרו לעיל בהערה 15.

במפורש על נוסח הקריאה, אך מדבריו נלמד על הזהירות הרבה שיש לנקוט בנוגע לנוסח המקרא הקיים, שהיא ודאי דרושה גם בקריאה.

האם אפשר להגיע לוודאות מוחלטת?

על כך אוסיף עוד, שגם אילו היינו אומרים שמותר להגיה את הנוסח הכתוב או את קריאתו על פי סברות דקדוקיות או פילולוגיות היסטוריות למיניהן, הרי שלמעשה אין כדאי לנהוג כן. שהרי מטרתה של כל הגהה מסוג זה היא לתקן את הנוסח על פי הנוסח המקורי, כפי שיצא מיד משה רבנו בתורה, או מיד המחבר בספרי התנ"ך האחרים; ומאחר שכמעט לעולם לא יהיו בידינו ראיות או שיקולים שיביאו אותנו לידי ודאות מוחלטת, ניאלץ כמעט תמיד לנסות להקיש על הנוסח הקדום מעדויות המאוחרות לו בדורות רבים. וכיוון שכך, כל שיעלה בידינו בדרך זו הוא אנדרלמוסיה בנוסח הקיים, בלי שנגיע לידי רמה סבירה של ודאות בנוסח מתוקן כלשהו. ולכן, כגישה עקרונית, לכל הפחות כאשר יש בידינו מסורת נוסח חזקה, ותיקה ויציבה, הדרך הנכונה היא קידוש המסורת הקיימת ושימורה, בלי לנסות לתקנה או לשנותה, לא בכתיב ולא בקרי. וכך אפוא יש לנהוג גם בקריאת השם "מרדכי", שהמסורת הקוראת אותו בשווא בדל"ת ותיקה ויציבה היא. וגם במקרים אחרים, כאשר אין המסורת ברורה די הצורך, יש להכריע על פי עדויות ספרים ומסורות, ולא על פי שיקולים דקדוקיים או פילולוגיים.²¹

אולם, כנגד זאת אפשר לומר כך: אומנם אין לשנות את נוסח הקריאה שלנו רק על פי הקריאה שנהגה בטבריה בקרב בעלי המסורה, וגם אמת הוא שאין ללכת אחר חקירות פילולוגיות היסטוריות נגד המסורת המקובלת בידינו. אך כאשר זה וגם זה מצטרפים יחד ומורים על צורה מסוימת – יש לצרף את השיקולים הפילולוגיים אל העדות המעולה של נוסח טבריה ולהעדיף את העולה מהם; ולענייננו – לבכר את הצורה "מרדכי".

למרות זאת, לטעמי, ההנהגה הראויה היא הנהגה על פי המסורת, כלומר הקריאה "מרדכי". בהקשר הזה אזכיר את אחת הפסיקות הידועות בעניין זה – פסיקת החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ" (סימן י). הוא נשאל על סיומות כינויי הזכר כגון "נעריצך ונקדישך", "ביתך", "היכלך", שהמנהג המקובל בקהילות איטליה היה לקרוא בשווא בכ"ף – "נעריצך ונקדישך", "ביתך",

²¹ ועל כך, מן הסתם, לא יחלוק הרב מאזוז, שהרי כך נהגו כבר מימים קדמונים, עוד בספרי התורה שבעזרה (ספרי דברים, פסוקה שנו; וראה גם בשו"ת הרשב"א שצוין לעיל). ואין זה בכלל מה שאסר "להגיה מדעתנו" בתנ"ך. וכן אנו מוצאים שפוסקים רבים ניגשו לביור הנוסח על פי עדויות נוסח שונות במקרה מפורסם שבו נפל ספק בכתיבם של ספרי התורה: "פצוע דכא" באל"ף או "פצוע דכה" בה"א (דברים כג, ב). ראה למשל שו"ת יביע אומר, יו"ד ח, סימן כה. ומעניין לציין שגם בעניין הזה יש כמה פוסקים שסברו שבכל מקום ומקום יש לקיים את הנהגה בספרי אותו מקום ולא להכריע על ידי ביור הנוסח – ראה את דברי ספר "משנת אברהם" ושו"ת "בעי חיי" המובאים ביביע אומר שם וכן שו"ת דברי חכמים, יורה דעה סימן כז.

"היכלך". והיו כמה חזנים ששינו את הקריאה הנהוגה וקראו בקמץ – "נעריצך ונקדישך", "ביתך", "היכלך" – "כי גמרו אומר כי כן ראוי על פי חכמת הדקדוק", ונשאלה השאלה האם לנהוג כמותם. על כך הוא השיב בשלילה מוחלטת:

ואני אענה דהגם דזמנין דמשכחת גורעין או מוסיפין או משנין איזה תיבה או תיבות [...] מ"מ נדון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדיריות והמורגלות בפי כל המון ישראל אנשים ונשים וטף ולשנות נקודתן שינוי מורגש וכל העם מקצה יחדיו ירננו מרננו אבתרייהו ונעשה הדבר חוכא ואיטלולא והם משתתרים גם השתרר ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו במדבר לא ידעו לקרות התיבות. הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודות הקצף עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל ויש לבטל דעתם [...] על כן כל דבר שהוא מורגל בפי הצבור ראוי לסמוך עליו כאלו הם דברי נביא דודאי סירכיהו נקטי.

לדברי החיד"א, אין ראוי לשנות מסורת חזקה ויציבה בפי "כל ישראל", מאחר ששינוי כזה מתפרש כזלזול בציבור ובמנהיגיו הרוחניים. ובכלל דבריו ודאי גם טמון השיקול "שלא להוציא לעז על דורות הראשונים", ולהימנע משינוי שיטיל דופי כלשהו במנהגם של הדורות הקודמים.

מלבד זאת, יש במקרה שנדון בדברי החיד"א גם כדי להמחיש את הבעייתיות שבהליכה אחר שיקול הדעת הפילולוגי. שהרי אותם שביקשו לשנות את הקריאה היו בטוחים שרק הסיומת בקמץ בכ"ף כגון "ביתך" היא התואמת את "הראוי על פי חכמת הדקדוק", אך כיום ידוע שבפיהם של חז"ל ועל פי הדקדוק שנהג בתקופתם נהגה דווקא הסיומת "-ך" (לזכר), וכך הם יסדו בנוסח התפילה כולו. נמצא שאין הצדקה פילולוגית לתיקון שרצו לתקן אותם המתקנים בזמנו של החיד"א.

גם בנידון דידן, אף אם נכריע בוודאות גמורה שהצורה "מרדכי" היא הקרובה יותר למקור – עדיין רחוקים אנו מידיעה מוצקה באשר לצורת השם. שהרי לפי העדויות הקדומות שהבאנו לעיל, התנועה במ"ם איננה תנועת O אלא תנועת A, ולפיהן היינו צריכים לומר "מֶרְדֵּכִי" בפתח, ואולי בכלל "מֶרְדֻכִּי", בשורוק בדל"ת, כעדות המקורות הבבליים? שינויים כאלה בקריאה, המבוססים רק על עדויות פילולוגיות-היסטוריות, ודאי לא יעלו על הדעת. נמצא שיצאנו משערי מסורת הקריאה הרווחת, ואל צורתו המקורית של השם לא הגענו. אם כן אפוא מוטב לנו שנמשיך לחסות בצילה של המסורת שעליה אנחנו אֶמוּנים ונקרא "מרדכי".

ולסיום עוד נאמר, שלאמיתו של דבר אין הקריאה על פי מסורת צריכה לחיזוק ולראיה. שכן מסורת היא הבסיס לכל קריאה באשר היא, ובלעדיה לא תיכון כל אחדות והסכמה בכל טקסט שהוא. והמסורת היא היסוד הבלעדי לכל קריאה במקרא שאנו קוראים בזמננו. כך נהג רוב רובו של עם ישראל לאורך כל הדורות – קרא במקרא ובתפילה לפי המסורת, כל עדה וכל קהילה כמסורתה, בלי לשאול אם יש קריאה "נכונה יותר". ובקריאה שמטרתה לצאת ידי חובת המצווה, אם עלינו להכריע בין חיפוש אחר האמת הפילולוגית מחד גיסא ושמירת מסורת אבותינו מאידך גיסא – פשוט בעיניי שהאחרונה חשובה יותר.

נספח:

ניקוד "מרדכי" לפי "דקדוקי הטעמים" ומסורת הקריאה המשתקפת ממנו עדות קדומה הנוגעת לענייננו ישנה בחיבור שנכתב בחוגם של בעלי המסורה הטברנים – ספר "דקדוקי הטעמים" המיוחס לאהרן בן-אשר, החכם המפורסם ביותר מבין חכמי המסורה. בשער יט בספר אנו קוראים כך:

יש סופרים, דבר אמת מורים ונסחי ישרים, במקומות רבים חטף קמץ קורים, כגון "ונפתחה את אמתחתינו" (בר' מג, כא), "שמעה תפלתי" (תה' לט, ג), "ואשמעה אחד קדוש" (דנ' ח, ג) [...] וכמוהם רבים. יש סופרים אחרים אין קמץ מורים ונסחי ישרים; כגון: "ונפתחה", "שמעה", "ואשמעה", "ונקראה" וחבירו,²² "ונזרעה", "כתנות", "מרדכי", וכמוהם רבים. ואין לדבר הזה שורש כי אם ברצון הסופרים.

לפנינו אפוא עדות קדומה על חילופי מנהגים בין סופרי ספרי המקרא שהיו מוכרים לבעלי המסורה: בקבוצת מילים זו, ש"מרדכי" בכללה, היו סופרים שניקדו בחטף קמץ, והיו שניקדו בשווא רגיל. ואומנם יש לדייק ולומר שמדובר על מנהגים שונים בניקוד המילה, אך ספק אם הם באים לידי ביטוי בהגייה שלה. ונסביר את הדברים.

ממקורות שונים עולה שמנהגם של בעלי המסורה הטברנים בהגיית השווא הנע היה שונה מהנהוג כיום ברוב עדות ישראל:²³ השווא הנע נהגה בדרך כלל כמו פתח (למשל המילה "גְּדֹלִים" נהגתה גְּדֹלִים), לפני י' הוא בוטא בתנועת חיריק (למשל "וַיֵּדְעוּ" נהגתה וַיֵּדְעוּ) ולפני אות גרונית הוא נהגה בתנועת האות הגרונית (למשל "מָאֵד" נהגתה מוֹאֵד, "גְּאֵלָה" - גְּאֵלָה). כדי להורות לקורא את דרך הקריאה של השווא, לפעמים סימנו הסופרים את סימני החטף, המיועדים בדרך כלל לאותיות הגרוניות, גם באותיות שאינן גרוניות. למשל, הרי"ש ב"מְגֵרֶשִׁי" (דה"א ה, טז) מנוקדת בחטף פתח בכתב יד קדומים, אף על פי שהרי"ש איננה אות גרונית, משום שכך הורו הסופרים הטברנים שהשווא הנע שברי"ש נהגה כמו פתח; בדומה לכך, השם "קֶהֶת" נוקד כך, בחטף-קמץ בקו"ף, כדי לסמן שהשווא בקו"ף נהגה כמו קמץ (שהרי הה"א אות גרונית, והשווא הנע שלפניה מקבל את תנועתה). בעניין הזה לא הייתה אחידות בין סופרי כתבי היד:²⁴ היו שהרבו בסימון חטפים במקום שווא רגיל, כמו למשל בכתר ארם צובה, והיו שהעדיפו בדרך כלל את סימון השווא. אך כל ההבדל היה בדרך הניקוד ולא בהגייה, שכן הגיית השווא הנע הייתה אחידה, על הדרך שתיארנו לעיל, בין שסומן שווא רגיל ובין שנוסף לצד השווא סימן של פתח, קמץ או סגול, כלומר חטף, כדי להקל על הקורא להגות את השווא כראוי. ועל עניין זה נסבה הפסקה המצוטטת למעלה, המתארת את ההבדלים בין

²² כלומר, המילה "ונקראה" מופיעה פעמיים במקרא, ובשתי ההיקריות קיימות שתי גרסאות אלו.

²³ רק בקהילות תימן נוהגת הגיית השווא הנע על הדרך המתוארת לקמן.

²⁴ ועד ימינו יש הבדלים בסימוני חטפים באותיות שאינן גרוניות בין חומשים ותנכ"ם בדפוסים שונים.

סופרים שונים בניקוד החטפים בכמה מילים. לכן מסתבר שברוב המילים הנזכרות בקטע נהגה השווא בקירוב לתנועת O בפי כל הסופרים שאליהם מתייחס הקטע, בין שניקדוהו בחטף קמץ בין שניקדוהו בשווא רגיל, מכיוון שמדובר בשווא שלאחריו אות גרונית, והוא נהגה בתנועת הגרונית הסמוכה (קמץ); למשל "נפתחה" נהגתה כעין "נְפִתְחָה", הן בפי מי שניקד "נְפִתְחָה" הן בפי המנקד "נְפִתְחָה", כלומר התי"ו נהגתה בתנועת הקמץ, שבפי חכמי טבריה הייתה קרובה לתנועת החולם שלנו.²⁵

ואומנם לשון הקטע אינה חד־משמעית, ואפשר להבין ממנה שלא רק בניקוד הדברים אמורים, אלא אולי גם באופן הקריאה יש הבדל בין הסופרים. ובמיוחד יש להסתפק בשתי המילים האחרונות שנזכרו בקטע – "כתנות" ו"מרדכי": לפי הסופרים המנקדים בחטף פתח, הקריאה היא בוודאי בתנועה מעין O – "כְתוֹנוֹת", "מְרַדְכִי"; אך לפי הניקוד בשווא פשוט, השווא הנע צריך היה לכאורה להיות נהגה כשווא נע רגיל במסורת הטברנית, כלומר כמו פתח – "כְתוֹנוֹת", "מְרַדְכִי", מאחר שאין אות גרונית לאחר השווא שבמילים אלו.²⁶ לא ברור אפוא אם הסופרים שניקדו בשווא פשוט אכן ייצגו מסורת הגייה שונה, והרי לנו עדות קדומה נוספת לקריאת הדל"ת ב"מרדכי" בשווא נע רגיל, או שקריאת הדל"ת בתנועה כעין O הייתה בבחינת מסורת ברורה לכול, ורק בכתיבה היו סופרים שכתבו "מְרַדְכִי", בסומכם על המסורת שבעל-פה, שבעזרתה ידע הקורא שמדובר בשווא חריג שיש לקרוא כעין O, כשווא שאחריו אות גרונית המנוקדת בקמץ. וצריך עיון.

²⁵ בדומה להגייה התימנית ולהגייה האשכנזית המסורתית בימינו.

²⁶ ההבחנה הזאת בין המילים הרשומות בקטע הייתה היסוד העיקרי לטענתו של מהדיר הקטע, פרופ' א' דותן, שהמילים "כתנות" ו"מרדכי" אינן מן הנוסח המקורי של הספר, והן תוספת מידי מעתיק מאוחר. אך כבר העירו כנגדו כי הופעתן של שתי אלו ברוב כתבי היד של "דקדוקי הטעמים" וגם בנוסח מקביל של הפסקה בחיבור קדום אחר – "הוריית הקורא" – אינה מתיישבת עם טענה זו.